

Antal Margit

## Kiegészítés Reményik Sándor portréjához

Gondolom így nevezhető az, amely a jelenleg érvényes tankönyvben szerepel – hiszen ez az, amiből iskolások alkothatnak képet maguknak arról a költőről, akiről valamikor Jancsó Elemér így írt:

„Princeps poetorum transylvanorum” „Erdély költő fejedelme” – mondogatták róla kritikusai. És e jelző csupán fokmérője annak a szeretetnek, amit Reményik az idealista irodalmat szeretők lelkében fölkellett. [...] – valójában nem tartozott akkor még sem a konzervatívok, sem a modernnek táborába. Költő volt csupán, aki önmagát és a művészetet kereste, és nem törődött azokkal a politikai és irodalmi jelszavakkal, amik éppen az ő neve körül röpködtek oly gyakran.”

„Erdély költő fejedelme” – 1925-ben *Az ige* című költeményében ő maga is így határozza meg a költő alakját :

„És aki költő, az legyen király,  
És pap, és próféta, és soha más,  
Nem illik daróc főpapi talárhoz,  
S királyi nyelvhez koldus-dadogás.”

Akinek nincs kötete vagy legalább olyan versgyűjteménye, amelyben Reményik neve is felbukkan – ennyit ismer meg költészetéből. És Németh László jellemzését: „Első versei a magyar epigon-líra s a magyar konzervativizmus sablonos villanásai, de ahogy az erdélyi új világ tengelyébe kerül, költészete és szempontjai egyre nemesednek, emelkednek, konzervativizmusa erdélyi konzervativizmus már: türelem, szeretet, minden csepp erő megbecsülése hatja át s emberi emelkedése megérzik lírájában is. Ha nem is tartozik a kivételesek közé, komoly férfi-arc, aki a magyar irodalmi élet új szellemét jelenti.”

Dolgozatom célja: *portré-kiegészítés*. Portré-kiegészítésemben arra a kérdésre próbálok választ keresni: mi az, ami ma is érték Reményik Sándor költészetében? Melyek azok az értékek, amelyek túléltek azt a több mint félévszázadnyi időt, mely halála óta eltelt? Van-e olyan mondanivaló költészetében, amely a *ma* emberéhez szól?

Izgattott az a kérdés is, hogy tévedés lehet-e olyan emberek elismerése, szeretete, mint Kosztolányi Dezső, Babits Mihály – hogy csak a legnagyobbakat említsem.

Amire támaszkodhatok portréja elkészítésében: mindenekelőtt költeményei, a *Pásztorút*-ben megjelent írásai, magánlevelezésének egy része, amely hozzáférhető az Imre László, Imre Mária és Sövényházi Judit gondozásában 1990-ben megjelent *Erdélyi Március – Almodsz-e róla* kötetben, valamint azokban a tanulmányokban, melyek a korszakkal kapcsolatban megjelentek. Ami a portré-kiegészítésben *új anyag*, az a költő levelezése Járosi Andorral és felesége, Járosi Andorné, született Brandt Laurával. Ennek az anyagnak a bevonásával Reményik Sándor portréjának kiegészítésén túl a

róla meglévő adatokat kívánom kiegészíteni, valamint segítséget szeretnék nyújtani az esetleges további irodalomtörténeti kutatásokhoz.

### A kezdetek

#### A csipkegalléros kisfiú



1890. augusztus 30-án született Kolozsváron. Édesapja neves építészmérnök (Kolozsvár főépítésze volt), jelentős vagyont szerzett. Édesanyja maga is verseket írt – dallamos, formás és érzelmes német verseket. Figyelő, gyönyörködő, de aggódó anyai szem figyeli otthon a gyermek Reményik Sándor arcát. Édesanyja visszaemlékezéseiből Áprily Lajos<sup>1</sup> jóvoltából tudunk meg sok mindent.

„Sándor nagyon szép gyermek volt” – mondja a visszaemlékező szülői napló, s ebben alig különbözik a szokott édesanyjai megállapításoktól. [...] „Gyönyörűen olvas fel” – mondja az örömből fakadt megállapítás; egy másik a lelki közlés szemérmes, magányt kereső ösztönét találja meg, amikor leírja: „monológokat mondott, ha azt hitte, hogy egyedül van”.

(Sándor prédikál – szokta tréfásan ilyenkor mondani az apja.) Pap lesz? *Színész lesz?* Az édesanyjai kéz riadtan húzza alá a második kérdés szavát. [...] németül írt naplójában sorsot sejtő szemmel így összegzi megfigyeléseit: „Mindent összefoglalva olyan vonásokat fedezek fel benne, melyekből egy Petőfi-szerű pályára lehet következtetni... Költő, mert látszólag van benne valami a »lángész«-ből. És végül jó hazafi és rossz katona.”

Az édesanya alakja fel-felbukkan a költő verseiben, leveleiben. Felbukkan a fent idézett „jóslat” is, a fejezet címadó versében, *A csipkegalléros kisfiú*ban, és felbukkan a fénykép történetéről is pár sor Járosi Andornéhoz írott egyik levelében.

„Félek, hogy nehéz nappalok s még nehezebb álmatlan és gonosz éjszakák jönnek. Pedig micsoda éjszakáim voltak mostanában. Nincs a világnak az a mámore, mely ezzel a gyönyörűséges le és »megszállottsággal« versenyezhetne. Annyi »gyermekem« született ezeken az éjszakákon, szinte olyan volt, mint a kórházi éjszakákon *akkor*<sup>2</sup>. – De érzem, sok maradt csírában, elpusztult bennem, mielőtt megszületett volna, talán több, mint amennyi megródott. Valahogy nagyon felzaklatott engem az én kis elemista pajtásomnak, a rég elfelejtett Borbély Andrásnak az emléke. Nem is az, hanem az a kis fénykép, a »csipkegalléros«. Nem is álmodtam, hogy ez a kép van még a

---

<sup>1</sup> Áprily Lajos: *Álom egy könyvtárról*.

<sup>2</sup> 1936 nyarán tifuszos volt, hónapokig kórházban feküdt.

világon *egy helyen kívüül*. Ez a kép a családban csak egy példányban volt meg, s azt az egyetlenegyet Édesanyám Ilonkának<sup>3</sup> adta, mikor ők elmentek Kolozsvárról végleg. Ilonka kérte és megkapta. [...] megszólalt Andor<sup>4</sup> olyan kedvesen és melegen, és azt mondta: »adunk e helyett egy mai fényképet, s *ez* legyen meg *Lolínak*«. Abban a pillanatban a sok össze-vissza, keserű érzés megszólalt bennem. Igen. *Legyen meg Lolínak*, ha szívesen fogadja ezt a képet, amelyről én azt hittem, hogy csak egy példányban van meg a világon, egy szomorú, elhagyott szobában, egy halott holmija közt. – Sokat szeretnék most még írni, de nem bírom folytatni.” (*Járosi Andornéhoz*, Kolozsvár, 1936. febr. 23.)

A „csipkegalléros”-ról 1920-ban írt verset a *Romon virág* kötetbe illesztette bele Reményik, *Versék* címen, ajánlása: *Egy csipkegalléros kisfiúhoz, aki valaha én voltam*.

A csipkegallér: a béke, az engesztelés, a vigasztalás jelképe, a kisfiú a gyermeki tisztaság, a múlt üzenete, a Csend, az Istennek a költőre hulló kegyelme, hatalma a költőénél nagyobb hatalom. Ebben a viszonylag korai versben felbukkan jó néhány olyan motívum, mely végigvonul Reményik költészetén, (sokszor nagybetűs szimbólumként bukkannak fel): a csend, a kegyelem, a béke, Isten, a „másképp nem lehet” gondolata, a felemáság, a kereszt, a magány. Kulcsszavak ezek Reményik Sándor költészetében.

„Ó de a szemed egyebet beszél,  
A szomorú szemed –  
A szemedben a sorsom van megírva:  
Hogy *másképp nem lehet*.  
Előlről mindhiába kezdeném:  
Csak odajutnék, ahol most vagyok,  
Ha száz más úton indulnék is én.  
Poétának szólított el a sors,  
S az életbe ily félszegen ereszt el,  
S így kell bolyongnom itt, ily felemásan,  
Babérral és kereszttel  
És mindég egyedül.”

Pár évvel későbbi arcáról hiteles képet fest Áprily Lajos. 1900-ban evangélikus szülei a helyi református főgimnáziumba küldik tanulni. Osztálytársai között ott találjuk Makkai Sándort, Ligeti Ernőt és Indig Ottót. Felette négy évvel ugyancsak a kollégiumba jár Jékelyi (Áprily) Lajos, az akkori VII. osztálynak pedig Kós Károly az egyik tanulója.

„...nekem az ő kisdíakarca élesen megmaradt az emlékezetemben. Befele hallgatózása talán akkor már erősebb volt, mint kifele figyelése.

Sokszor láttam őt az osztálytársak hancúrozó csoportjában, vagy egyedül, s később is – amikor már elhagytam a kollégiumot – a csendes Hója-soron, ahol nyarait töltötte. Nem csoda, hogy »csipkegalléros kisfiú« korához még közel álló alakja is olyan

---

<sup>3</sup> Ilonka: Dv. Judik Józsefné, Imre Ilona.

<sup>4</sup> Járosi Andor, evangélikus lelkész, barát

kitörülhetetlenül kirajzolódott bennem. Nemesebb, finomabb, szellemibb s korai szellemiségében bájosabb fiúarcot – hiába kerestem a hosszú tanári múlt sok egymás után következő fiúnemzedékében – azóta sem láttam. Eszményi arc volt, a legfinomultabb festők ecsetjére való.”

Életének ugyanezen szakaszából maradt fenn egy másik, ugyanilyen hiteles ábrázolás, olyan ember tollából, akinek a hatása egy életre rányomta bélyegét a költő egyéniségére és művészetére. Imre Sándorról van szó, akinek 1924-ben így dedikál verset: „Imre Sándornak, volt tanítómnak, magányos magyar út vándorának – hálás szeretettel”. A vers: *A legrögösebb út.*

Alkalm szülte vers, a vershelyzet már az első sorokból kiviláglik:

„Emlékszem, épp tizenhat éve már,  
Hogy átléptem a nagy Élet-kapun.  
Áldással, békességgel elbocsátott  
A kolozsvári ős collegium.”

A vers hangulatát a következő sor alliterációja után (künn a kertben) egy hangutánzó szó adja meg: Zsongott az alkonyat. Ez magában hordozza az iskolaudvarok mindennapjainak hangját, a diákok zsongását. Majd megszemélyesítés következik: a levegőben reszketett a nyár. És megjelenik az a kifejezés, amiben benne van az Imre Sándortól kapott szellemi örökségre utalás: a „magyar élet”.

A második szakasz az elmúlt évek politikai-történelmi eseményeire utal – a világháborúra, majd az azt Erdélyben bekövetkező változásokra, ismétléssel nyomatékosítva: „romok, sírok, lavinák”.

A szövegösszefüggést biztosító ismétlések, tőismétlések fokozzák az ábrázolt indulatot: a haj-ból hajrá lesz; a futás rohanássá fokozódik, amit az újra feltűnő „megkötött kerék” fékez meg. A „magyar” szó pedig jelzőkkel bővül: „elátkozott, társtalan magyar” immár. Majd két tőmondat zárja a szakaszt: „És nem tanult – és nem felejtett.”

Adyt idéző kép követi a harmadik szakaszban a címadó sort:

„A tied volt a legrögösebb út.

Mert rajtad nem fogott a magyar átok” – majd kibővül a „kerékkötés”; a „kötni” igenév jelentésköre helytállássá tágul:

„Te a kereket akkor Kötötted meg,  
amikor kötni kellett”.

A következő szakaszban ismétlődik „a legrögösebb út”, és a „magyar” az út szó jelzőjévé válik, két másik jelzővel felsorolást alkotva: „keserves, magános magyar út”. Bibliái színezetet kap a kép: ez az út – a legrögösebb – kálváriákon kanyarodik át; az alliteráció koppanó „k” hangjai a koporsón dobbanó rög hangját idézik. Megjelennek nevek is – többes számú használatuknak ugyancsak hangulati értéke van:

„De ott állnak egy-egy állomáson  
A Martinuzzik, Széchenyik, Tiszák.”

Majd következik az ötödik, egyben záró szakasz. Kiemelten a tanítás – a volt diákok lelkébe vésődő:

„*Használni a nemzetnek* – bármi áron,  
Munkát keresni és kötelességet,  
S a lényeket, – túl minden változáson”

(Érdemes itt felfigyelni a „kötelesség” szóra – ez is egyike a Reményik állandóan visszatérő motívumainak. A szó súlyáról egy másik versében, a *Kötelességben* így vall:

„Kötelesség: Te mázsás Kanti szó!  
Élőnek élet-elixirje vagy,  
S a haldoklónak is – injekció.  
Kötelesség, Te mázsás Kanti szó,  
Csak Te ne hagyj el, Te maradj velem.”)

Majd kicsi változtatással (kimarad az „Én Istenem” felkiáltás) – zárul a vers a második szakasz öt sorának ismétlésével, a tanító romokon, lavínakon, sírokon áthallatszó hangjának felidézésével; szépen csengő belső rímek (már – nyár) teszik érzékletesebbé:

„Hol van már az a nyár,  
És az az alkonyat  
Romok, sírok, lavínák alatt?!  
De én romok és lavínák alól  
Idáig hallom akkori szavad.”

Felbukkan Imre Sándor alakja pár évvel később újra (*Régi csoportkép előtt*, 1928):

„Ma kellene összesereglenünk  
Vezetőnk, a nagy »Tanító« körül,  
Kinek vetéséből egy kis magot  
A lelki roncs is őriz örökül”

– és előlegezi ez a vers a későbbi programverset, a *Templom és iskolát* is (s templom tövén a kollégiumot). Majd 1931-ben újra találkozhatunk alakjával az *Erdélyi márciusban*.

„Volt egy tanítóm akkor: igazi,  
Nagy nevelő, – gyökérig lehető.  
Ő mondta: csak úgy ünnep ez<sup>5</sup> a nap,  
Ha munkát s imát összefoglaló.

Magányos hangját zsvij nyelte el. – –  
Lavina dörgött. Most, – a kő alatt  
Számunkra csak csendes növekedés:  
Valóban: munka s imádság maradt.”

Visszatérő kép – az előző vershez viszonyítva – a lavina képe is, s ugyanazt a hanghatást alkalmazza a zsvij szóval, amit előzőleg a „zsongás” szóval ért el.

Az Imre Sándor alkotta portré 1940-ben jelent meg a *Pásztortűzben*. Címe: *Reményik Sándor tanulókoráról*, alcíme: *Emléksorok születése 50. évfordulóján*.

„Reményik Sándor 50 évéből 40 az én életembe is tartozik – kezdi írását Imre

---

<sup>5</sup> március tizenötödike

Sándor. »Egyikről« ő is tudott, mert gimnáziumi osztálya termében szemtől szembe voltunk egymással sokáig: egyikünk hátulról a harmadik pad szélén, az ablak mellett, másikunk a padok előtt. Másodszor az ilyen szoros közelséget csak magam érezhettem át; ő keveset tudhatott róla, mert ekkor már sok esztendő és országhatár választott el bennünket. [...] Talán azért éreztem akkor is szorosnak az együttléteket, mert az előbbi évek szellemi kapcsolatot teremtettek közöttünk, s ez a kapocs összefűzött bennünket láthatatlanul.

[...] Rajtam a tanítványaim [...] az erős érzelmi színezetet is észrevehették lépten-nyomon. [...] Attól tartok, hogy Reményik Sándor az együtt töltött hat iskolai évben éppen ezt az érzelmességet fogta fel legjobban, éppen egyéni alapvonásai miatt.

Nem csupán rossz lehet ennek a hatása. Ide tartozik a tárgyiasásra törekvés kényszerítő ereje is, mert az is érzelmi forrás: az igazságérzés irányítja, – a gyötrő, de üdvös nyugtalanság a tévedés lehetősége miatt, az el nem mozdítható ragaszkodás a megtalált vagy megtalálni vélt „magam útja”-hoz, – a gyors és nem fékezhető felindulás [...]. De ide tartozik éppen ezek nyomában más is: az önmérsztés a kimondott szóért, holott az érzelem nem engedné ezután sem másként kimondani és nem engedné ki nem mondani [...]”.

Itt össze kell vetnünk az édesanyja és a barát, Áprily portréjával a fentieket:

„Az iskolából komoly és kötelező örökséget hozott: »nagy tanító«-jának, Imre Sándornak a hatását. Ennek a hatásnak elsősorban egy Széchenyi-érzelmű, mélyen etizált magyarság a tartalma. A »homo aestheticus«, aki a költészet fiatalságának játékoságával megszólaltatható, messze esett tőle. (Fiatalkora kemény eszményét, az erkölcsi ember kötelezésének gátlásait és bölcséletivé mélyült értelmiségének hidegebb rétegét kell áttörnie később, amikor a költészetet felbuggyantja magában. A költő ezeken az állomásokon késik. De csak időben, nem tartalomban. »Homo moralis«-szá izmosodott egyéniségét, a súlyokat, amelyeket ezeknek az esztendőknél köszönhet, továbbviszi költészetében. Költői öntudatának és alkotó örömeinek legfelemelőbb perceit pedig akkor élte át, amikor az indulás szemérmes érzéseiből kibontakozva erkölcsi eszményét – *nemzetiszolgálat* – és költői hivatását Erdély besötétedett ege alatt egyesíteni tudta. ...felemelt fejjel nézhetett a nagy tanító szemébe).”

Az édesanya naplójában pedig így fogalmaz:

„Ott, ahol más gyereknél elég egy tiltó szó vagy csak egy legyintés, mindig az észéhez kell appellálni, és pedig hosszú ideig.”

Imre Sándor jellemzésével folytatom, aki leírja, hogy számára Reményik Sándor osztálya sok-sok örömet hozott. „Nem a tananyag uralkodott óráinkon; nevelőjük lehettem. [...]”

A III. osztályos Reményik Sándor képe még beleolvad emlékezetemben az osztályéba; a IV-ben emelkedik ki onnan. Ekkor kérésemre nagy nehezen – a történelem nem volt szaktárgyam – reám bízták a IV. osztályban a magyar történelmet. Igen hamar kiderült, hogy Reményik Sándort ez érdekli legjobban. Arcán nem egyszer vettem észre meglepődést, csodálkozást, sőt hitetlenkedést és nemtetszést is. [...] Reményik Sándor otthonában erős volt a nemes szándékú, tisztán magyar érdekű, de

feltétlenül ellenzéki hangulat, nekem pedig minden szavam akkori Széchenyi-tanulmányaim hatását fejezte ki. Az eleven eszű, gondolkodó, de eddig csak az egyik oldalt halló fiút megzavarhatta, amikor nem a másik oldal, hanem következetesen a pártatlan történelmi tanulság hangját kellett hallgatnia: a nemzet, az összesség miatti aggodalmát. [...] Egészen közel egymáshoz Zrínyi Török Áfiuma, a Bánk bán, Madách, Széchenyi és talán Eötvös és Arany hozott bennünket össze. [...]

Egyszer a VII. osztályban arról kellett írniok: mi feladatot látnak az életben magok előtt, miként készültek reá eddig és mit kell tenniök, hogy jól felkészüljenek. [...] semmiféle állást vagy munkakört nem említett, mint amire vágyik, hanem kemény önbírálat volt benne és benne volt a reám akkor szent elszánásként ható vallomás, hogy a nemzetet akarja szolgálni úgy, ahogyan szükség lesz reá.

Ez a – nem pályaválasztás, hanem – célkitűzés sokszor jutott eszembe, amikor hivatása tisztán megmutatta neki feladatát. Érettségije után egy évtizeddel márt ott látjuk a nemzet szolgálatában, ott, ahol a legnagyobb szükség volt reá. Író lett, bár nem tudtam, hogy arra régóta készült volna. A lelke hajtotta reá. Írásaiban ugyanaz a lélek nyilatkozik, amelyet már a kisdíjakban észre lehetett venni: emberi lélek, amely át tudja fogni az egész világot, a múltban a jelen gyökereit, a mában a jövőendő meghatározóját látja: magyar lélek, amely a nagy világnak minden dolgát a magyar sorson méri és magát ezért a sorsért ajánlja fel.”

Ezt az ábrázolást megint csak Áprily szavai erősítik meg: „Az a fiatalember pedig, aki 1909 és 1914 közé eső években termelt írásaiból feltűnően határozott, keményedő magatartással és korai meggyőződéssel szembenéz velünk, nem a költői tehetség, hanem az értelmi vizsgálódás és az erkölcsi ember problémáit és öntudatát hordozza tekintetében.”

A fiatal Reményik tehát nem hangulatokat keres és nem dalol, hanem világnézetet formál magában. Szigorúan intellektuális hajlama mellett a benne bújkáló lírikusra utal az, ahogyan minden olvasmányélményéről ír; így nyomon követhetjük „élményeit”: Lamartine (később versben felbukkan Corday Charlotte alakja); Schopenhauer, Ravasz László, Prohászka Ottokár.

Áprily visszaemlékezéseiben utal rá, hogy diákéveiben már megpróbálkozik – komolyan vagy játékos formában – a verses kifejezéssel; még tréfás diákverseiről is van adat (*Furkás – versek; Tanárok harca*).

Megmaradt viszont az 1908-ban írott, *Krisztus nem támadt fel* című vers teljes egészében.

Egy tizenhét éves lélek viaskodása ez Isten, Krisztus, vallás, nagy eszmék nyugtalanító kérdéseivel. Olyan motívum, amely végigkíséri költészetét, de végigkíséri mindennapjait is; erről az állandó viaskodásról ékesen tanúskodnak azok a levelek, amelyeket a Járosi-házaspárhoz évtizedeken keresztül ír – s amelyekben gyönyörűen kirajzolódik sok verse keletkezésének története, vívódásai, harca Istennel.

Kemény, helyenként darabos hatosok (az ütemes verselés nem lesz soha sajátos önkifejezési formája) húzzák alá a húsvéti vers keménységét. A cím újra és újra megjelenik – vessorként, a tagadás *nem* szócskája megadja a költemény dacos alap-

hangját. Az ismétlődő sor helye változó: cím, első szakasz zárósora; 3–7. szakaszok utolsóelőtti sora; majd a kilencedik, záró versszakban egyúttal zárósor is. Az első szakasz záró soraként pont áll utána – tárgyilagos kijelentés – majd dominálnak a felkiáltójel, s felkiáltójellel zárul a vers.

(Kemény hatosok helyett kemény hetesekben, 1925-ben így feszül majd az indulat egy fiatal költő, József Attila versében: „*Nincsen apám se anyám / se Istenem, se hazám*” – a tagadásnak ugyanaz a lüktetése, az indulatnak ugyanaz a feszítő ereje vibrál benne.)

A versből kirajzolódó Krisztus-arcot metaforák sorozata vetíti elénk: Krisztus a *szeretet*, Krisztus az *szabadság*; Krisztus a *nap fénye*; Krisztus az *igazság*; Krisztus az *elvhűség*. Van ezek között olyan, ami köznyelvi metafora, biblikus hangulatú (Krisztus mondta: „mert én vagyok az út, igazság, élet”), de érdemes a metaforákon túl megint azokra figyelni, amelyekben a késői nagy istenkereső-versek motívumrendszerének csírái is jelentkeznek: a szeretet, az igazság, a fény, a hűség.

A lázongás elutasítja az imádságot, a templomot. Óriási szemléletváltozás az, ahogyan eljut majd a költő újra a templomig és imádságig, és oda, mikor egy sokkal későbbi levelében tételesen kimondja, hogy legjobban templomokban szeretet felolvasni már... De megmarad a *lázadó* én is: 1938-ban így vall egy Járosi Andorhoz intézett levelében (a vallomást egy versének váratlan megszólaltatása – Nagy András teológiai professzor szájából hangzott fel egy előadás kapcsán – váltja ki):

„Aztán ilyenfélét éreztem: hogy talál bele *ez a vers*<sup>6</sup> ennek az igehirdetésnek a keretébe? Hiszen ez mégiscsak keserű és számonkérő vers és a bűnt elhárító, a bűnös-ség ellen tiltakozó vers.

Ha hitetlen vagyok, nem tehetek róla, ha »bűnös« vagyok – nem tehetek róla, Te teremtettél így, teremts másképp, teremts újjá, ha azt akarod, hogy más legyek, hogy higgyek, hogy Veled legyek. [...] Aztán ezekbe a tépelődő érzéseimbe öröm is vegyült, különösen, miután Nagy Andrással beszéltem.

Mert ha bármi módon *alkalmasnak* találtattott az, amit én írtam arra, hogy *építsenek vele*, akkor nem volt hiába.” (1938. március 16.)

És egy másik, 1933 márciusában írt levelében így ír Járosi Andornénak az imádságról:

„Mintha mindent egyszerre kellene kipótolnom, közeli és távoli mulasztásokat. Olvasni százfélét, írni cikket, verset, levelet, mindent, amit kérnek, s ami »jön«, s amit kellene, s amit kellett volna – nem tudom, hol kezdjem. *Imádkozni kellene először*, az bizonyos.”

Kötetbe nem illesztett, de a *Pásztortűz*-ben (1935. március 15. XXI. évf. 9. sz.) megjelent verse – *A költő és a Ritmus* – az, aminek pár gondolata, sora ide kívánczik még. 27 év telt el a *Krisztus nem támadt fel* című vers megszületése óta – s egy-egy gondolata most is kísért.

A vers egy konkrét helyzetből indul ki – Reményik Sándornál ez nagyon gyakori eljárás –, az apácák imádkozásának ritmusából.

---

<sup>6</sup> Kiemelés tőlem: Antal Margit.



Komplex költői kép a kezdés, szinesztéziával összevont alliteráció:

„Egyhangú mormolás,

Szürke és szüntelen” – majd az így megadott hangulatot felerősíti egy hangulatfestő értékű szó: „egy ütemre *esdeklő* haboknak” ritmusa az imádkozás. Élet és halál ősi, nagy ellentétezése vezeti be a tulajdonképpeni Krisztus-kép feltűnését; fokozza ezt a Reményiknél sokszor mellőzött rím szépsége: talál / halál.

Jellemző a nem katolikus Reményikre, hogy a versben szereplő, feszületen ábrázolt Krisztus-képén még csiszol. Dokumentum erre Járosi Laurához írt levele; egyszersemind igazolása annak is, hogy mennyire foglalkoztatta Krisztus alakja, fel-támadása a költőt:

„Ezt a verset már régen szerettem volna elküldeni Magának, csak pár napos gyermek pedig, és mégis milyen régi, úgy érzem, régen készülök elküldeni. Aztán tegnap mégis Császárnak<sup>7</sup> küldtem el először. Mert másféle dologban is írtam neki, s az, »Ahogy« helyett »kárpótlásáuk« is küldtem a Pásztortűznek.

Nehéz tusakodásomból született ez a vers. Egy szomorú és magányos estén itt a szobámban. Megint felvetődött az életem minden szomorú és sötét problémája. És valahogy ez a szó fejezte ki legjobban: *ritmustalan* »Költő« vagyok, és az életem tökéletesen ellenezője a ritmusnak.

A szobám alatt van az apácák kápolnája. Onnan hallatszik fel az a furcsa egyhangú »darálás«-szerű ima, ami nekem a legújabb kálvinista szertartásban is olyan idegen, mikor közösen imádkoznak... hangosan. Lélektelen – gondolom magamban. S akkor eszembe jut: lélektelen? hát én? Az a sötét, hideg idegenség, érzéstelen kétségbeesés, amivel én nézem a megfeszített Krisztust, aki nekem soha fel nem támad – ez mi?

Mi ez a tompa vágy, ami mégis feléje von? És az, hogy szeretnék mégis, a halálom előtt megváltozni, megtisztulni valahogy...

*Érezni* azt, amit azok a látszólag gépiesen imádkozók *éreznek!*

Nem tudom most tovább írni – pedig annyi mondanivalóm lett volna ezzel a verssel kapcsolatban magamról – Magának, Testvérem.

Ritmustalan... össze-vissza-élet. Ez az enyém.

Egyre kérem most. Észrevettem a versben egy olyan kifejezést, mely nem fedi azt, amit mondani szerettem volna »Tárd ki a karodat«... Hiszen Krisztus karja *kitárt* kar a kereszten!

Azt hiszem, azt akartam mondani, hogy megölelni engem, körém zárni a kar-jait nem tudja. Megpróbálok ezen segíteni, és nagyon kérem, ezt a javított példányt juttassa el Császárhoz. Megölelni nem tud Jézus. Engem. Mert én nem tudom őt... Valahogy *így van.*”

Kérdéses sor a *Pásztortűz*-ben: „Zárd körém karodat!” (1935. március).

A vers második szakaszának zárósorai:

„Krisztus szemben velem,

Falon, feszületen:

---

<sup>7</sup> Császár Károly lapszerkesztő

Zárd körém karodat!” – s ez a rész a következő szakaszban változatlan alakban ismétlődik.

„A közös imádkozás új református szertartásában én nem is gondoltam a tartalomra. Csak a formára. Az volt nekem néha idegen.

Aminthoz az apácáké is az. A monoton hang.

A közös imádkozás csodálatos áldás lehet. Azt is a kórházban tapasztaltam meg, mikor esténként Irén Nénivel<sup>8</sup> együtt hangosan imádkoztunk. Nem tudom, mondtam-e én magának valaha, vagy mondta Irén Néni, hogy ez miből áll? Először én imádkoztam olyan magamcsinálta imát, ami éppen eszembe jutott. Megköszöntem azt a napot, hogy milyen jó volt, hogy tovább gyógyultam azon is. Megköszöntem az emberek szeretetét, amivel körülvesznek. A Lelket, ami bennem van. A verseket, amiket akkor adott az Isten, hogy megszólalhassak velük. Kértem, hogy őrizze meg mindazokat, akik rám szeretettel gondolnak, segítsen, hogy én is tudjam őket igazán szeretni. Egy-egy nagy élményemet beleszórtam az imába. Kértem *Békességet* a közellevőknek s messzelevőknek. Aztán elmondtam a Miatyánkat, sőt még a Hiszekegyet is (csak mert jólesett és könnyű lett a szívem tőle), s végül azt a pár sort: »Tebenned bízunk«. Te voltál és Te vagy erős Isten, és Te megmaradsz minden időben.»

És ezt egyszerre és együtt mondtuk Irén Nénivel.

A miatyánkot is, protestáns módon. Az országgal, hatalommal, dicsőséggel. Életemben (kis gyermekkorom óta) akkor imádkoztam újra hangosan, és *nem egyedül*. És igazabb volt, és inkább imádság volt, mint az egyedülvaló.

Volt úgy, hogy sok egyéb balgatat gondolatom közt azt is hittem, hogy az igazi *protestáns* lelkületű imádság az, ha a lélek egyedül van Istennel. Lehet az is, hogy ez a legnagyobb szerűbb *Ima*. De nem nekem való. Ahhoz igazán *Lélek* kell, *több* lélek.”

A kollégium utáni évek tovább viszik érzésvilágának sajátos belső útjain. A jogi pálya lelkileg nem elégíti ki, az érvényesülés piaci lármája még jobban eltávolítja a modern élet hajszás iramától. Egyetemi hallgatóként is teljesíti kötelességét: jogi tanulmányait elvégezte és abszolvált, csak az utolsó szigorlatát nem tette le. A már diákkorában megkezdett idegen nyelveken: francia, angol és német – tökéletesítette magát. Klasszikusokat olvas – élete végén is pontosan idéz olvasmányaiából; ekkor kedvenc költője Vajda János. Ady költészetéhez csak később, a kissebbségi élet első éveiben jutott közel.

Egyetemi évei alatt sűrűn jelennek meg írásai. Első cikkeit a *Dobsina és vidéke*, majd az *Ellenzék*, a *Kolozsvári Hírlap* és az *Ujság* közölték. Ezek nagyrészt esztétikai és kritikai tanulmányok, hangjuk komoly, stílusuk lírai.

1914 után gyakran ír lírai hangulatképeket. Ezek költemények prózában, a formákkal küszködő Reményik útkereső szándékai. (Turgenyev-hatás?)

Egyik csoport ilyen írásának ő maga adta a *Látomások* címet. Néhányuk 1918-ban az *Erdélyi Szemlé*ben és a *Dobsina és vidéké*ben megjelent. Áprily, aki Reményik

---

<sup>8</sup> Reményik Sándor nagynénje

Sándor halála után „végigjárta” nyomtatásban megjelent és kéziratban hátrahagyott munkáinak egész birodalmát, így ír erről<sup>9</sup>:

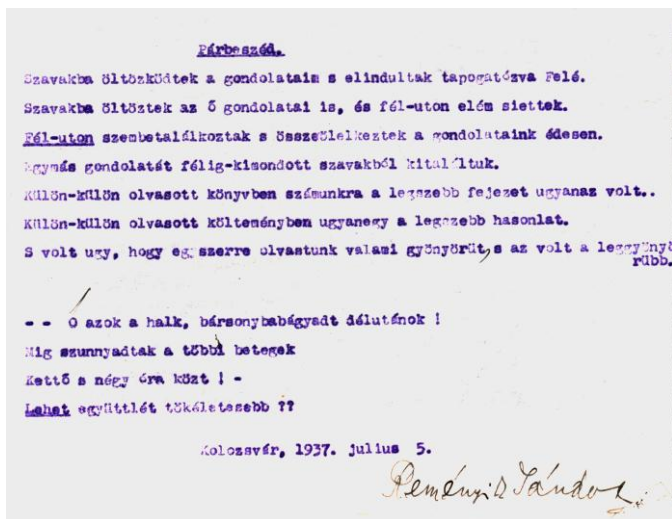
„Ma is különösnek tartom, hogy életében nem adhatta ki ezeket a nagy kötetet kitevő, képzeletének gazdagságát és stílusának erejét sokszor magas fokon megmutató »látomások«-at. [...] Van lírikus, aki a nagyobb buzogású évek után a szépprózánál köt ki. Reményik Sándor látszólag a másik utat tette meg, a szépprózától kibontakozva lett költővé. [...] A sorozat betöltötte hivatását. Ha Reményikkel kapcsolatban leírva nem volna könnyelmű és léha hasonlat, azt mondanám, hogy a »látomások« bábjából a költő-pillangó kikelte.”

Érdekesség kedvéért ide kívánczok, hogy a harmincas évek második feléből akad egy-egy „prózavers” költeményei között – általában olyan indulat fűtötte, ami

széttöri a költemény formai határait.

Járosi Andorné hagyatékában találtam egy 1937. július 5-i keltezésű, *Párbeszéd* című prózaverset.

A vers azokban a hetekben keletkezett, mikor a tifuszban megbetegedett költő kórházban feküdt; a vers Járosi Laura látogatásáról szól.



Formailag hasonló megoldású versek 1936-ból a *Szeretnélek mellenragadni*; 1947-ből a *Másokat megszabadított, a Nem kérdezem már*.

Imre Kálmánhoz írt baráti levelében<sup>10</sup> (1916. júl. 20) ezt írja, mikor első verseiről beszámol:

„Egy fél évvel ezelőtt szemébe kacagtam volna még annak, aki megjósolja, hogy egyszer majd verset is írok. Most pedig [...] úgy érzem, mintha mindég, minden próbálkozáson át egyesegyedül ezt a formát kerestem volna, mintha valahol ez várt volna az én – hiszen bizonyos, hogy minden ízében lírai és nem más – természetemre, prózában való hosszabb és rövidebb kísérletezésem, a sok, teméntelen sok elhasznált papiros mintha valami csendes kényszerrel, öntudatlanul mind errefelé vezetett volna.” Egy hónappal később pedig ott van levelében a döntő bejelentés: „...ezentűl pedig föltett szándékom magam egész lelkemmel az irodalomnak, azaz a költészetnek oda-

<sup>9</sup> Áprily Lajos: *Álom egy könyvtárról*

<sup>10</sup> In Áprily Lajos: *A megváltó vers*.

adni [...] hiszem, hogy az én életemnek csakugyan tartalma és boldogan megtalált megváltása.”<sup>11</sup>

### Fagyöngyök

1918-ban látott napvilágot Dobsinán, kolozsvári jelzéssel első kötete, a *Fagyöngyök*; útkeresésének első állomása, melynek fő ihletője a természetszeretet és az istenhít, az a sajátos hit, mely Reményikben élete végéig belső vívódás, vergődés. Istenhez a természetten át jut. A természettel való találkozás: Istennel való békekötés.

Magában hordozza ez a kötet a háborús évek lírájának kiérlelődését is. Bár első versei nagyrészt a világháború idején íródtak, mégsem tartoznak az úgynevezett háborús költészethez; Reményik a háborút elkerülhetetlen végzetnek tartotta, népek és eszmék kegyetlen összeapásának. A katonák: a ”halál katonái”.

„Külön, külön mind csendes emberek,  
Egy-egy tavaszról őszebe hajló ág,  
Együtt a katonák.

[...]

Magukra mind külön kis életek,  
Fáradt ívük magasból mélybe száll,  
Együtt, jaj együtt: a halál.”

Feltűnik egy olyan motívum is, mely nagyon sok helyen kimutatható majd Reményik Sándor költészetében: *Zászló a szélben* –

„Ma zászló – holnap rongydarab.”

1934-ben *A rongy éneke a gránitbozót*-ban ezt találjuk:

„Én csak úgy leszakadtam valahonnan  
Zsákfoltja, ingfoszlány, zászlócafát:  
Olyan mindegy, – a rongy csak rongydarab”

Majd ennek a versnek a második felében olyan sorok vannak, amelyek József Attilával rokonítják – „az összejtig vagyok minden ős” – *A Dunánál* (1936):

„De máskor fellázadok keserűn,  
Végig az ősök végtelen során  
A világ fundamentumáig látok,  
Látom, a nemzés sötét mámorában  
Vándorol a vér, s vele áldás, átok.”

Érdemes egy kicsit ráfigyelnünk az idézet hanganyagára, a keményen kopogó „v” hangokra – keménységüket aláhúzta a sorvégi újabb alliteráció-ellentét: áldás átok. S az utolsó két szó sorrendje nem oldja a keserű hangot, hanem inkább súlyosabbá teszi azzal, hogy az *átok* szóval zár.

Egy repkénylevélre prózaverssel zárul a *Fagyöngyök*; a vers tele ellentétekkel: izgalmas – nyugodt; bántó – kedves; bizás – csüggedés, küszködés; élet – halál; van benne szokatlan szókép is: a repkénylevél, ami egy halott sírjáról származik: „olyan

---

<sup>11</sup> Kiemelés tőlem: Antal Margit.

befejezett, változatlan, mint a *Halál élete*, az el nem múltó”. És a záró sorokban a fenyők képe – előképeként annak a természetábrázolásnak, mely pár év múlva meghatározó jegye lesz annak, ami alapján Reményiket „meghatározni” szokták – a transzilvanizmusnak.

„Ringasd lelkem, örökzöld levélhinta. Állj keményen szuronyos őrség: szélfogó fenyves a temető fölött...” És megfogalmazódik a költői program: „Akarom, fontos ne legyek magamnak.”

### Végyári versek (1918–1921)

*Egy lángot adok, ápolod, add tovább,  
És gondozd híven.  
(Öröktűz)*

Aki valaha megállt egyszerű, fekete márvány síremléke előtt a házsongárdi temetőben, annak feltétlenül szemébe ötlöttek a fenti sorok. Reményik Sándor sírfelirata ez. A vers, amely e két sort tartalmazza: *Öröktűz*, a kötet pedig a híres-hírhedt *Végyári-versek*.

Reményik e nevezetes versekkel lett közismert és népszerű költő. Végyári néven két kis kötetet jelentett meg (*Segítsetek*, 1918 és *Végyári-versek*, 1921). Mivel ezek a kötetei csak Magyarországon jelentek meg, és csak Végyári néven, a román cenzúra nem köthetett beléjük. Erdélyben nagyon sokáig kézirat formában terjedtek. Pintér irodalomtörténete Végyarit és Reményik Sándort két külön költőként tárgyalja (!).

Mi az érdeme ezeknek a később elhíresült, majd a költő által is meg- és kitagadott verseknek? Hiszen a kommunista korszak évtizedeiben *csak* és *erősen* korlátozták ezeket a verseket. El kell ismernünk, hogy ezek a költemények hitelesen és kétségtelen költői erővel fejezik ki a bukaresti hódító politikának kiszolgáltatott és magára hagyott erdélyi magyarság közösségi tragédiáját, zaklatott közérzetét. A Végyári-versek a történelmi csalódottság emésztő lázában születtek, és ennek az indulatos és öngyöttrő állapotnak idővel meg kellett nyugodnia – már csak a továbblépés érdekében is, hiszen az erdélyi magyar szellemi életre – mindenekelőtt az irodalomra – felelősségtudattól áthatott feladat várt: *ki kellett alakítania a nemzeti megmaradás lelki stratégiáját*.

Erdély elvesztése Reményik Sándor lelkében felébreszti a misszióállalás prófétai hitét; a természetben és Istenkeresésben át megerősödik önmaga hivatástudata, és eljut népéhez. Tisztán látja, hogy a romokon új életet kell kezdeni, s tisztában van az irodalom hivatásával: megtartani a reménységét veszített magyarság hitét. Hőskora ez az erdélyi irodalomnak – s Reményik ekkor lett mindenkitől elismert vezér.

Ez a romon-épités, „romon virág” motívum is azok közül való, amelyek újra és újra visszatérnek írásaiban. Később, az 1935. május 15-i *Pásztorújság*ban, *Társadalmi funkció* című írásában így vall: „...a mi irodalmunk nemcsak negative bűnös, mulasztásai által, hanem pozitíve is, mert öntudatlanul vagy talán szántsándékkal is – önmaga virágzásával eltakarta a romot és az álladó romlást, befelé és kifelé egyaránt elterelte a

figyelmet az igazi erdélyi magyar tragédiáról: »föld, ház, tőke, iskola, nyelv« pusztulásáról.

Egy kicsit tehát a vádlottak padján ülünk, önmagunk előtt is. [...] A mi hivatásunk-e, az idők hivatása-e, hogy írói feladatunkon túli feladatokat vállaljunk? »Nemzetmegmentés«, »megváltás«. Lehet, hogy ábrándoztunk ilyesmikről. Ki álmodozzék, ha nem a költő?

Ez ábránd. De nem ábránd az, hogy enyhülést nyújtottunk, javulást eszközöltünk, tűrhetőbbé tettük az életet, mert *kifejeztük* a nyomorúságot, szavakba foglaltuk a némaságot, s ezzel könnyet töröltünk, vigasztalást nyújtottunk, erőt adtunk a mindennapi élethez, igen, a többi »társadalmi funkció«-hoz is. És belső békességet teremtettünk, ha csak egy percre is. Azáltal, amit a régiek katharizsának neveztek. [...] Az erdélyi magyarság keresztjét az ő válláról levenni bizony nem tudtuk mi, erdélyi írók. A dolgát sem tudtuk elvégezni. Segíteni sem igen tudtunk rajta élete legdöntőbb nyomorúságaiban. De a történelemnek csak ebben a rettentő szekerezésében, hóban, fagyban, szürkülni nem akaró fekete éjszakában – a *szívünkkel* kísértük. Ennyi az egész. Ebben van az író válasza az irodalomtörténésznek. Ebben van a mi békességünk.

És ez is társadalmi funkció.”

Hogy a maga korában mit jelentett kortársai számára, sokan megfogalmazták. Saját megfogalmazásában: „valaha voltam *riadó* kiáltás.” Másokéban? Molter Károly<sup>12</sup> így ír erről: „Arccal nyugatnak fordult, háttal a Balkánnak, melynek lázadásától féltette fajtáját. Ebben az ősi állásfoglalásban halksága lett hétköznapi életjelünk, ünnepi rítusa műveltségünk lármafája; a csonka hazába átbujdosó Végvári-vers pedig mondó-tűzzé gyúlt oda át. Az egész régi haza kapott ajkáról szárnyas igét, önvédelmünk az elszántságából jelképeket, melynek a nagyidő sodrában harci jelszókká keményedtek. [...] Egy tetszhalott országban virrasztott, mint fél évszázaddal előbb Vajda János: Csakhogy az erdélyi író a halálközélen nem siratott, nem irigyelte a halottakat, mint Poe Edgar. Élni akart népével együtt legféltettebb napjainkban is. [...] A tragikus magyar összeomlás vágta ki az élre, vezetés alkalmi költőnek, akiben kor és alkotó egymásnak megafonja lett, akár Balassiban, Petőfiben, Adyban. Ezekhez a legnagyobbjainkhoz csak prófétai hatalomban, jelleme hatásában ért föl, nem költői értékben. Mégis, az *Eredj, ha tudsz!* az *Abogy lehet, Egy eszme indul és még néhány nagy költeménye közkeincsünk lett, mint a kurucnóta*<sup>13</sup>.”

Katakomba-költészet (*Erdély magyarjaihoz*); valóban a kuruc költészet mintájára írt *Bujdosó vitézek* – mely szóanyagában, képeiben és utalásaiban egyaránt népies, ami Reményik Sándorra nem jellemző; passzív ellenállásra buzdítás; Phoenix-madár fel-támadása; a nemzeti színek fölmutatása (*Három szín*); Csaba királyfi alakjának megjelenítése; biblikus képek (*Mint Jób; Mene Tekel*), történelmi nevek, városok – ez mind megtalálható a Végvári-versek palettáján. Álljon itt ízelítőül egy katakomba-vers, 1920-ból:

Karácsony a katakombákban

---

<sup>12</sup> Molter Károly: *Erdélyi argonauták*. Marosvásárhely, 1999, Mentor.

<sup>13</sup> Kiemelés tőlem: Antal Margit.

*Imre Ilonkának*

„A csipkebokor vérszínű bogyója:  
Bús, őszi hagyaték;  
Egy kis fenyőgaly hozzá, a nagy tél,  
Azt is meghagyta még;  
S közbül egy szalag, hófehér selyem,  
Mert azzal kötjük át,  
Jertek, testvérek, díszítsük fel így –  
A katakombák fekete falát.”

Az első két sor komplex költői kép: metaforával kombinált alliteráció; ezt a következő sorban ellentét követi; a tél fehérre utalására ráfelel majd a szalag hófehérsége. S e fehérek ellentétéként: katakombák „fekete fala” – alliterációval zár a vers.

Mi az, ami aktuális lehet a mai fiatal, a mai erdélyi ember számára? Semmi esetre sem az, ami miatt a „hírhedt” jelzőt használtam e kötetek bemutatásakor. Hír-hedtté azok a versek teszik, melyek miatt irredentizmussal vádolták – s nem is jogtalanul – szerzőjüket. Mert, sajnos, van itt átok is, fenyegetés is – amit a humanizmusra törő Reményik később szégyellt.

Az, ami érték kell hogy legyen ma is: a szülőföld megtartó ereje, a szülőföld vonzása.

„Eredj, ha tudsz!” – parancs ez? Felszólítás? Vállvonogató beleegyezés?

A címben a felkiáltójel utal erre. A központozás megváltozik az első sor elején: a harcias felkiáltójelet a tűnődés három pontja váltja fel. Majd kiemelten, sor elején ismét az „eredj” szó, ami e mondatot zárja is, ismét a három ponttal, reménytelenséget, kétségbeesést sugallva.

És újra kiemelt helyen, az első szakasz záró sorában, ismét változik a központozás: „Eredj, ha tudsz” – kijelentés, indulat nélkül.

A második szakasz kezdőszava; az első és második sor közt áthajlás (Reményiknél viszonylag ritka); szép alliteráció követi, tőismétléssel kombinálva:

„Eredj, ha hittelen  
Hiszed: a hontalanság odakünn  
Nem keserűbb, mint idebenn.”

Majd megismételve a kijelentést „Eredj” szavát – az „odakünn” szó bővül: „odakünn a világban”; a kép biblikussá válik egy metafora segítségével:

„Hogy odakünn a világban nem ácsol  
A lelkekből, ez érző, élő fából  
Az emlékezés új keresztet.”

A keresztfa képe visszatér a következő szakaszban is; a lélek viharát hangutánzó szavak érzékeltetik: „süvít, sikolt”. Az *eredj* szó itt a záró sor első szava.

A bujdosás, száműzetés kapcsolódik most a keresztfa képéhez Mikes alakján keresztül, majd a szakasz végén ismét felcsendül a szó: „eredj”.

Tovább tágulnak az eltávozás lehetőségei: „őserdőkön, tengereken túlra”; és rokon értelmű szóra cserélődik az eddigi kulcsszó: „*menj* hát, ha teheted.” A feltételes mód „ha” szócskája végigkíséri a verset.

Innen az erdélyi élet másik alternatívája következik: a hűségé, a maradásé. Maradás mindenek ellenére: „még nem tudom / Jut-e nekem egy nyugalmas sarok / De itthon maradok”.

Majd metaforikus felsorolás (prózában és költeményben egyaránt kedvelt stílusalakzata Reményiknek), alliterációkkal bővítve:

„...leszek a méreg,

Míazma, láz, lappangó rút féreg”; a maradás ideje pedig fokozással tágul a végtelen felé; a költő „gyújtózsínór, mely titkon kúszik tíz-száz évekig”; majd csattan, síkolt a hiányos mondat, a kimondhatatlan: „És akkor...!!”

Majd oldás következik: tagadással kötve bár, a nyugalmas sarok lehetősége; hasonlat helyett metaforaként a „varjú a száraz jegenyén” – és a záróakkord:

„Én itthon maradok.”

A vers ajánlása: „egy szívnek, mely éppúgy fáj, mint az enyém” – általános, de sejthetjük mögötte a repatriáló Áprilyt vagy Imre Ilonkát – vagy még sok kedves ismerőst.

*Az itthonmaradásnak* a gondolata nemcsak a Végvári-versek vezérmotívuma, hanem későbbi verseié is. A költő látja évről évre az erdélyi magyarság nagy és végzetes elvérzését, látja a kezdetben kitartók lassú elkedvetlenedését. Azért kell az itthonmaradóknak „*Vérszerződést*” kötniük:

„Hadd tartsa egy vércsepp a másikat,

Egyik lélek a másikat kötözzé:

Ne szállhasson el innen senki többé!”

(1922 – Árkosi Lajosnének és Makkai Sándornak)

1929. július 30-án Járosi Laurához írt levelében így vall erről a korszakáról:

„»Valaha voltam riadó kiáltás« és »akarok lenni mégegyszer«. Ezt a hangot, ezt a színt szégyelem. Nem voltam én akkor sem igazán riadó kiáltás, mikor a világ szerint az voltam talán. Szomorú, beteg, nyomorult, vergődő lélek – inkább féreg, mint lélek – voltam én akkor is. Valahogy sodortak az események, és nem voltam méltó azon a hangon beszélni, amelyen beszéltem, nem volt meg a hangomnak az az ércfedezete egészen erőben és igazságban. [...] Ezért visszas valahogy ez a vers.” (*Valaha voltam...* 1929. július 15.)

Pár héttel azelőtt pedig Erdély hegyeivel búcsúztatja *Elmégy* című versében a barátot, a költőtársat (s méltán lehetne *Petőfi–Arany értékrendű barátságának nevezni* az övéket is), Áprily Lajost.



A Végvári-korszak hangulatát idézi Molter Károly<sup>14</sup> is *Erdély történelmi hangulata 1916-tól Trianonig* című írásában: „...ugyanakkor szájról-szájra zengett az



Felső sor: Lám Béla, Reményik Sándor, Kovács László; alsó sor: Járosi Andor, Aprily Lajos

anonim<sup>15</sup> költő megrázó verse, társaságban titokban kapott cédulákról olvastuk, mint egy üzenetet: »Eredj, ha tudsz!«

Sokan mentek, sokan léptek föl sírva »azonkon a kis létrákon«, amelyeken a repatriáló vagonokhoz jutottak. De hálistennek többszörösen sokan maradtak itt! Egyrészt, akik anyagilag függetlenek voltak az államtól, másrészt, akik elszántan mondták magukban, hogy ki fogjuk bírni!”

Ugyancsak Molter Károly, a *Szellemi belháború*-ban:

„A nyelvnek nagy és szent kalandja volt és a történelmi, szomorú epizód, melynek rengeteg tanulságát apránként és évtizedek alatt fogja majd a magyar szellemtörténet leszűrni. Emlékezzünk: nem is kellett ahhoz művészi hangolású lélek, hogy az embert ne csak az izgassa naponként, hogy milyen újabb erőszakkal nyomorít meg bennünket a román uralom, hanem az a hír is, hogy állítólag Kolozsvárt él egy fiatalember, akinek versei Erdélyben és Pesten bújdosva járnak kézről kézre s akinek álneve Végvári. [...] Először zúgott fülemben a nemzet-pusztulás orkánja, mikor megborzongtam az »Eredj, ha tudsz!« süvítő retorikájára.”

Koren Emil<sup>16</sup>, budapesti evangélikus püspökhelyettes, akit Járosi Andor – akinek tanítványa volt, lévén Járosi evangélikus teológiai magántanár is – ismertetett össze Reményikkel, így emlékszik erre:

„Reményik Sándorral az ő (Járosi Andor) lakásán találkoztam először. Beleengett a lelkem, mikor a »kicsi fehér templommal«<sup>17</sup> szomszédos szobában a legendás Végvári szerény, komoly, szelíd, törekeny Reményik Sándorként jelent meg. Ő hozott össze velem, s ajándékozott meg sok kedves együttléttel. [...]

Mérhetetlen sokat köszönhetek neki.

Neki köszönhetem a versekben tündöklő Erdélyt. A hókoronás királyt. A mozdulatlan sziklákat. Az őrtálló fenyőket és az egymás felé törekvő patakokat. Az ablakon beszálló felhőket. A borókafenyőt, az enciánt, a vadvizek zúgását s a vihar orgonáját. Az ősi, szent avart, a hulló levelek beszédét. A Nagyköhävast, a régi határ-

<sup>14</sup> Molter Károly: *Erdélyi argonauták*. Marosvásárhely, 2001, Mentor. 124. o.

<sup>15</sup> Reményik Sándor

<sup>16</sup> Koren Emil: *Kárpátaljai napló*. 1997, Budapesti Evangélikus Teológiai Akadémia Nyomdája. 168–173. o.

<sup>17</sup> Reményik Sándor nevezte így a Kolozsvári evangélikus templomot.

követ, a Cenk lámpáját s azt a hősi, szent világot, ami ott zúg, örvénylik, elsimul és újratámad a Királyhágón túl.

Neki köszönhetem a magyarságomat. Azt a lanyha irredentizmustól elfordult, mélyre ásó, mardosó és áldó, lelket hozó és meghatározó fejedelmi képet. A szülőföld himnuszát, a maradás szent hitvallását, a foggal és tűz körömmel való meggyökere-  
sedést, a sólyommadár százados magányát s azt az ősi szent szellemet, ami itt leng, a földben, kőben, erdőben, hegyekben, rónák végtelenjén, vizek lebegésén, öregek mesé-  
jén, ifjak nevetésén.

Neki köszönhetem a költészeté kristályosodó hitet. Az őszinte, bűnbánó po-  
gányságot, az ember lázadását, a lélek Canossáját, a Kegyelem csodás, magából  
szállását, a kicsi templom fehérségét, s hogy az evangélikos theológia súlyos dinami-  
káját lírává tudta lágyítani.

Neki köszönhetem az irodalmat. Nemcsak a költészetet. Az egész irodalmat,  
ami csak megnyílt előttem. Mert ő nyitotta rá a szememet igazán a betű mögötti lélek-  
re. Ő tanított meg arra, hogy a lélek az, ami él. A többi lom. Ő lebbentette fel bennem  
a versek csodáját s a lámpa esti fényénél, a könyv mellett feltáruuló egész mesés világot.

Hogyne lett volna mélységes ünnep számomra, amikor az emlékezés szárnyán  
minden végigzúghatott bennem!”

A Végvári-korszak lezárulása Reményik életében és költészetében új utak el-  
indítója lett. Végvári

„Elhallgatott, – mert vad tusák közül  
Immáron Istenéhez menekül.

[...]

Vele köt este-reggel új kötést.

És rábízza az igazságtevést?” (*Miért  
hallgatott el Végvári, 1933*)

Ekkor írja szállóigévé vált híres sorait  
(Adys hangon, *őszinte belső hitel*):

„Nem a mi dolgunk igazságot tenni,  
A mi dolgunk csak igazabbá lenni.”

A szétdarabolt ország feletti keservet hírül  
adó irredenta dalnok helyett a *kezdeti* arcvonásai  
mélyülnek el: mélyebb, gyötrődőbb, igazabb költő a  
következő kötetek alkotója. Ezt az arcot mutatja a  
*Romon virág* (1935), a *Magasfeszültség* (1940) éppúgy,  
mint a halála után kiadott *Korszerűtlen versek* (1942).



„Romon virág”: visegrádi várrom,  
Reményik unokaöccsével, Imre Györggyel

Az „igazabbá levés” útjára az léphet, aki nem magának, hanem másoknak él,  
és átment már az alázat és önmegtagadás tisztítóüzén. Reményik lírai programadását  
Makkai Sándor *Magunk revíziója* szélesítette ki átfogó, sorsformáló kissebbségi hit-  
vallássá. A háború után megszülető új transzilvanizmus kialakításában Reményik  
Sándor költészetét oroszlánrész illeti. (*Folytatás a következő lapszámomban.*)

